

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ОСОБИ ЯК КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ ЇЇ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

© Коваль І. М., 2015

У статті розглянуто поняття менталітету, правового менталітету та правосвідомості. Наголошено на співвідношенні правосвідомості та правового менталітету.

Ключові слова: свідомість, правосвідомість, менталітет, ментальність, правовий менталітет.

І. М. Коваль

ПРАВОСОЗНАНИЕ ЛИЦА КАК КРИТЕРИЙ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЕГО ПРАВОВОГО МЕНТАЛИТЕТА

Рассматривается понятие менталитета, правового менталитета и правосознания. Акцентируется внимание на соотношении правосознания и правового менталитета.

Ключевые слова: сознание, правосознание, менталитет, ментальность, правовой менталитет.

I. M. Koval

LEGAL AWARENESS PERSON AS A CRITERION FOR DETERMINING ITS LEGAL MENTALITY

The article discusses the concept of mentality, the mentality of law and justice. Emphasized the relation of justice and legal mentality.

Key words: consciousness, legal consciousness, mentality, mentality, legal mentality.

Постановка проблеми. Україна крокує до того, щоб називатися сучасною цивілізованою європейською правовою державою. Тому важливе місце у цьому аспекті посідає правовий менталітет та правосвідомість населення України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі неодноразово розглядали проблему правосвідомості та її аналізу. Ця категорія знайшла своє відображення в працях О. Бандури, В. Бачиніна, В. Головченка, І. Ільїна, Ю. Калиновського, С. Максимова, Л. Петражицького, В. Чефранова, М. Цимбалюка та ін. Відомими дослідниками у сфері правового менталітету є Р. Байніязов, О. Бандура, М. Козюбра, А. Колодій, Ю. Лобода, Д. Меньяло, О. Мордовцева, Ю. Оборотова, С. Овчиннікова, М. Панова, О. Петришина, В. Синюкова, Ю. Тодика.

Мета статті. Висвітлити співвідношення і взаємозв'язок правосвідомості та правового менталітету в умовах розвитку сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Людина як істота, що володіє найскладнішими проявами психіки, є носієм свідомості. Поняття “свідомості” досліджують різні науки – психологія, філософія, соціологія.

Поняття свідомості активно почало досліджуватися в Новий час, коли досвід і досвідне знання зайняло у філософії і науці достойне місце, і проблема суб'єкта й об'єкта вийшла на перший план. Накопичений матеріал був підданий систематизації у завершальний період класики в німецькій класичній філософії. Узагальнюючими в цьому плані стали: науковчення Фіхте, система трансцендентального іdealізму Шеллінга і, нарешті, найважливіша праця цього жанру – “Феноменологія духу” Гегеля, котра має підзаголовок “Наука про досвід свідомості”. Це була кульмінація у філософському дослідженні свідомості, тут суб'єктивні й об'єктивні компоненти свідомості досягли рівноваги [2, с. 436].

Існує багато визначень свідомості. Зокрема, Н. Хамітов вважає, що свідомість – це спрямована розумова активність, що відображає і трансформує буття. Змістом свідомості є образи, уявлення, припущення, поняття. Свідомість може бути спрямована, і на зовнішній світ, і на себе, стаючи самосвідомістю. Постійна зміна зовнішньої і внутрішньої спрямованості свідомості – сутнісна особливість людини. Це означає, що свідомість не тільки виражає, а й визначає буття людини [14, с. 177].

Свідомість має свої форми. Це – політична свідомість, правова, моральна, релігійна, естетична, наукова свідомість тощо.

А тепер докладніше розглянемо правову свідомість.

У сучасних умовах, коли модернізується суспільство і реформується правова система, осмислення можливостей та меж реалізації універсальних принципів права в українській культурі набуває особливо великого значення. Це питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки правова система, яка перебуває сьогодні на стадії реформування, з одного боку, ґрунтується на універсальній ідеї права, а з другого – зобов'язана орієнтуватися на визначену традицію правосвідомості. Особливе місце проблеми правосвідомості в історії культури і філософії права пояснюється тим, що правосвідомість є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки та відповідних інститутів, тому вона передусім виступає предметом філософського осмислення права [5, с. 174].

Сьогодні феномену правосвідомості приділили чимало уваги багато вчених. Зокрема аспекти дослідження правосвідомості висвітлюються в роботах О. Бандурки, В. Бачиніна, М. Братасюк, О. Гвоздіка, О. Данильяна, К. Жоля, А. Козловського, С. Максимова, В. Нерсесянца, С. Сливки, В. Титова та ін. Поняття “правосвідомості” є об'єктивно необхідним для юридичної науки. Правові норми будуть реалізовані тільки в тому випадку, якщо вони будуть зрозумілі індивіду, сприйняті як цінність. Зрозуміти особливості правової свідомості, окремого індивіда, соціальної групи, суспільства загалом – необхідно перш за все для того, що забезпечити ефективність правого регулювання.

Н. Мотузов зазначає, що правосвідомість виражає оцінку права з погляду його справедливості чи несправедливості, строгості чи нестрогості, досконалості чи недосконалості, ефективності чи неефективності. Це – різнообразні, деколи полярно протилежні судження про право, позитивна чи негативна реакція на його дію. При цьому оцінюється не тільки право, закони, але й інші юридичні феномени – законність, правопорядок, правотворчість, правосуддя, акти правосуддя, хід правової реформи діяльності правоохоронних органів та ін. Діапазон правової свідомості вельми широкий, він охоплює всі сторони і аспекти правового життя суспільства [10, с. 245].

Поняття “правосвідомості” є багатозначним. В юридичній і філософській літературі існує низка визначень щодо сутності та змісту правосвідомості.

На думку О. Спіркіна, правосвідомість – це уявлення і поняття, що виражають ставлення людей до чинного права, знання міри в поведінці людей з погляду прав і обов'язків; це правові теорії, правова ідеологія. У рамках такого підходу правосвідомість є ідейним виразом об'єктивних суспільних відносин, які, своєю чергою, відображають економічні та соціальні відносини, що панують у суспільстві. Право впливає на формування правосвідомості, а правосвідомість реалізується в праві та правосудді [5].

Кожен дослідник правосвідомості намагається дати своє визначення цього поняття. Найбільше авторів вважають, що правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів,

у яких виражається ставлення до дійсного чи бажаного права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних [4, с. 234].

В. Котюк пише, що правосвідомість особистості – це така форма відображення правових явищ, яка охоплює психічні, інтелектуальні, емоційні і вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та установки, які синтезуються в прийнятих рішеннях і які направлені на пізнання, спілкування і взаємодію в процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [3, с. 35].

Отже, як бачимо з цього визначення, у правосвідомість входять усі основні елементи світоглядної духовності, культурне життя та культурне надбання людства. Важливу роль відіграють певні власні критерії оцінки, серед яких слід виділити емоційний стан, його ставлення до права. Тут велике значення має процес перетворення знань у звичку.

Водночас у спеціальній літературі вказано зовнішні та внутрішні структурні елементи індивідуальної правосвідомості. Зокрема, до зовнішніх елементів належать:

- 1) правові знання;
- 2) повага до права, до закону на основі правових переконань;
- 3) соціально-правова активність особи, а точніше готовність (установка) до такої діяльності і поведінки.

Зі свого боку, внутрішні компоненти – це:

- 1) інтелектуальні (раціональні) процеси і стани;
- 2) емоційні процеси і стани;
- 3) вольові процеси і стани [3, с. 78].

Суть правосвідомості виявляється в її функціях: пізнання, відображення правових явищ, регулюючій, охоронній, прогнозуючій, конструктивній, комунікативній, правового мислення, емоційній, мотиваційній, оцінній [7, с. 360].

Характеризуючи правосвідомість, а отже, і будь-яку модель правового менталітету, треба ґрунтуватися на тому, що, по-перше, основою права виступає сумісне існування людей, яке завжди загрожує перетворитися на свавілля, а тому повинно мати в собі момент обов'язковості, що обмежує це свавілля; по-друге, світ права і моральності можливий лише у разі визнання свободи волі і критеріїв справедливості чи несправедливості, які виступають деонтологічною передумовою оцінюваних правом учинків; по-третє, кожен учасник правової дійсності, що має свободу волі і пов'язаний з деонтологічною нормою, перебуває на однаковій висоті. Всі учасники визнаються рівно вільними [9, с.152-153]. У наявності цих вимог полягає велич і права, і правового менталітету.

Загальновідомо, що одним із чинників, які впливають на розвиток держави і права, є правовий менталітет. Через призму правового менталітету можна виявити і всесторонньо проаналізувати наявні закономірності державно-правового розвитку. Правовий менталітет є основою для формування правосвідомості, водночас, вона є засобом для його функціонування.

У сучасній правовій науці теорія правового менталітету поки що не створена. Зроблено кілька спроб визначити деякі аспекти доктрини правового менталітету. Такими, наприклад, є роботи В. Синюкова та Р. Байніязова [9, с. 31–40].

Ці дослідники спробували пояснити, що вони розуміють під феноменом “правовий менталітет”. На їхню думку, це така “категорія, яка відображає складну морфологію суспільного та індивідуального пізнання, позначаючи все – як позитивні знакові, так і неопозитивні, образні феномени правової культури, це категорія, яка виражає складні явища” [1, с. 31–40].

Водночас В. Синюков та Р. Байніязов вживають і такий термін, як “політико-правовий менталітет”, практично ототожнюючи його з категорією правового менталітету. В. Коваленко підкреслює, що правовий менталітет – це світосприйняття тієї чи іншої соціальної групи, класу, нації, народу і суспільства держави, права, способу їх існування і функціонування. Він становить особливу роль правової та політичної реальності в житті суспільства. Правовий менталітет – це стан розуму колективного суб'єкта політики стосовно шляху та способу реформування права і

держави, їхніх структурно-функціональних компонентів (правової системи, форми правління, політичного режиму, функцій права і держави і т. д.). Правовий менталітет соціальної групи, класу, народу, нації визначається матеріальними умовами їхнього життя, рівнем розвитку суспільства у цілому, впливом на склад їхнього мислення світового суспільства. Залежно від ситуації, що склалася, правова ментальність того чи іншого суспільства може мати значний вплив на державно-правовий розвиток суспільства [8, с. 20].

Вітчизняні правознавці, висловлюючи думку про місце терміна “правовий менталітет” у юриспруденції, припускають, що вивчення явища правовий менталітет можна розглядати як додатковий напрям теорії правосвідомості.

На відміну від В. Синюкова, Р. Байніязов хоч і визнає категорію “правовий менталітет” однією із фундаментальних у загальній теорії правосвідомості, але водночас розглядає в культурно-історичному і духовному статусі “правового менталітету” його визначену автономність щодо правосвідомості. Правова ментальність зберігає особливу ідентичність, містить невичерпні внутрішні сили. Притаманна правовому менталітету рефлексія стосовно власного місця в низці інших правових феноменів показує його культурну й духовну самобутність [1, с. 32].

На думку Д. Меняйла, без категорії “правовий менталітет” вивчення глибинних структур юридичної психології, ідейних основ правосвідомості індивіда, соціальної групи, суспільства практично неможливе, адже “впіймання” складно рефлексивних правових феноменів потребує не тільки правораціонального пояснення, але й інтуїтивного проникнення в елементи правової сфери соціуму [11, с. 31]. Учений вважає, що існує чимало аспектів, які характеризують “правовий менталітет” як термін, відмінний від правосвідомості: по-перше, правовий менталітет є глибинним рівнем пізнання, відображаючи підсвідомий правовий рівень; по-друге, для правового менталітету характерний консерватизм, стабільність; по-третє, правовий менталітет виконує функцію упорядкування правосвідомості; по-четверте, правосвідомість містить не тільки інтелектуальну стабільність, яка деякою мірою залежить від якості пізнання правового менталітету, але й раціональну та емоційну змінність [11, с. 31].

Д. Меняйло також зазначає, що правовий менталітет звернений до минулого, теперішнього і майбутнього. Однією з основних ознак правового менталітету є його стійкість, складність, тривалість і нездатність до змін. Правовий менталітет становить деякий правовий “ефір” соціуму, “занурившись” у який людина невідомо “заряджається” його внутрішньою енергією, входить в його особливий правоментальний духовний простір (де є теперішнє, минуле і майбутнє), засвоюючи ментальні установки, стереотипи, звички, моделі поведінки і т. д. [11, с. 33].

З’явившись не так давно, поняття “правовий менталітет” нині посідає чільне місце в когорті категорій правових наук. Правовий менталітет – це категорія, яка є методологічною цінністю, пов’язаною з виходом вивчення правової культури із вузької державно-законодавчої сфери в ширшу сферу позитивних правових явищ. Окрім цього, правова ментальність дає змогу вникнути у вивчення аспектів, котрі досі мало цікавили вчених-правознавців: етнокультурних і конкретно історичних особливостей “правового духу”, правових стереотипів і образів суспільства [11, с. 33–34]. Отже, вивчення правового менталітету дало змогу б здійснювати ефективніше і раціонально законодавчу, і правозастосовну діяльність, у результаті – збагатити правову культуру, де значною мірою відображались справедливість, рівність, гуманність.

На думку І. Іваннікова, правовий менталітет – це сукупність правової свідомості, правової культури і діяльності. Правовий менталітет матеріалізується в створеному, чинному і розробленому законодавстві. Він виконує регулювальну роль у процесі правотворчості та правореалізації, впливає на поведінку індивідів, національних і інших соціальних груп, класів, всього населення держави [10, с. 20].

З цими міркуваннями не погоджується Д. Меняйло. Він вважає це визначення неточним, оскільки у ньому правосвідомість, правова культура і діяльність є основними елементами. Правовий менталітет досить тісно взаємодіє з вказаними правовими явищами, але він не може їх повністю включати. Своєю чергою, Д. Меняйло виокремлює основні ознаки правового менталітету. На думку вченого, до них входить: бінарність правового менталітету; культурологічні образи, що

склалися історично; консервативний, стійкий, статичний характер; типовість представлень, оцінок, реакцій; колективний характер; політико-правова природа [11, с. 33–34].

Ці ознаки згаданий вище дослідник характеризує так.

Бінарність правового менталітету проявляється в його “свідомому і несвідомому” характері, “теоретичному – повсякденному”, “стаціонарному – динамічному”, “довготривалому – короткотривалому”. На відміну від правосвідомості та правової ідеології, правовий менталітет не охоплює знань теоретичного характеру. Правовий менталітет створюється в сфері об’єднаного досвіду, повсякчас насичуючись правовим “ефіром”. У цьому процесі відбувається переінтерпретація теоретичних знань. Культурологічні образи, що склалися історично, полягають у тому, що правовий менталітет того чи іншого народу, нації відрізняється індивідуальним складом правовідносин, звичаїв, традицій, що впливають на культуру суспільства упродовж усього його історичного існування, від епохи до епохи.

На відміну від інших правових явищ, правовий менталітет характеризується найбільшою стаціонарністю, консервативністю, стійкістю. Будучи сферою повсякденності, він включає як неусвідомлені, так і усвідомлені структури з різною мірою стаціонарності. Неусвідомлені структури – стійкі, консервативні, при цьому достатньо реактивні. Як тільки виникає сприятлива ситуація, вони активізуються, часто всупереч бажанню та волі. Розуміючи ці неусвідомлені структури правового менталітету і передбачаючи їхню реакцію на ситуацію, можна “викликати ці структури до життя”, створюючи необхідну ситуацію, чи, навпаки, вживати заходів для запобігання такій ситуації, колективно-несвідомих структур. Усвідомлені структури правового менталітету дещо динамічніші порівняно з неусвідомленими, але стаціонарні порівняно з правосвідомістю. Якщо несвідомі структури правового менталітету більш-менш однорідні в тому чи іншому соціумі та важко піддаються змінам, то усвідомлені структури різномірні, змінні. Трансформуючи усвідомлені структури правового менталітету, можна за незначний час змінювати правові орієнтації тієї чи іншої соціальної групи.

У правоментальну сферу суспільства входять найтипівіші для нього, такі, що історично склалися, правові уявлення, ціннісно-правові орієнтації, правові установки, які впродовж тривалого часу начебто “відклалися”, “осіли” в пам’яті колективного суб’єкта. Колективний характер проявляється в тому, що правовий менталітет притаманний значному об’єднанню людей, наприклад, нації, етносу, народності.

Політико-правова природа проявляється в тому, що правовий менталітет відображає сприйняття колективним суб’єктом політико-правових реалій, процесів реформування і функціонування держави і права. Ця ознака безпосередньо пов’язана з тим, які реалії політичного характеру і в якому обсязі охоплені правовим менталітетом, адже від цього залежить взаємозв’язок правового і політичного менталітету. Політичний характер правового менталітету проявляється в тому, що на рівні з іншими сферами життя суспільства право регулює і політичну його частину. Значна частина політики реалізується в формі права. І тут право – це частина політики, яка виражається в законодавчій формі. Сфера публічного права є тією, де регулюються суспільні відносини політичного характеру, де норми права регулюють суспільні відносини в сфері державного і суспільно-політичного життя. Водночас, чимало функцій жодним чином не пов’язані з політикою. До них належать, наприклад, приватноправові відносини, в процесі розвитку яких їхні учасники самостійно беруть на себе права та обов’язки для задоволення інтересів, абсолютно не пов’язаних із політичними відносинами. Своєю чергою, функціонування політики може відбуватися і в відомих правових формах вираження суспільних потреб. Політичні концепції, ідеї, рішення можуть втілюватися в різних політичних документах, що не цікавлять державу (не становлять державного інтересу), наприклад, у програмних документах політичних партій. Більше того, політичні відносини можуть бути пов’язані з такими сферами суспільних відносин, які не мають правової природи, а містять винятково морально-етичні аспекти, які не піддаються правовому регулюванню [11, с. 43–49]. Відповідно, на явище правового менталітету, як і на морально-етичні цінності особистості, безпосереднє праворегулювання не поширюється. Людина сприймає право крізь призму свого менталітету.

Правовий менталітет виконує свої функції.

Функції менталітету розглянула Н. Еріна, яка поділяє їх на такі: розрізнення і упорядкування світу (функція категоризації); регулювання поведінки людей (функція регуляції); функція підтримки існування того чи іншого суспільства (функція гомеостазу) [6, с. 17–18].

Окрім того, Н. Еріна, розглядаючи сферу професійного менталітету, зазначає, що його основними функціями є категоризація, регуляція, підтримка ідентичності, захист, гомеостаз.

Функція регуляції. У внутрішньогруповій взаємодії професійний менталітет визначає можливі комунікації, цінності й ідеї, позиціонує в роздільних групових об'єднаннях погляди і думки, тим самим спрямовуючи і регулюючи бажану поведінку. Вони сприяють, у межах існуючої системи уявлень, розумінню свого індивідуального досвіду, участі в спілкуванні і реалізації спільних справ. Проектуючи цю функцію на правовий менталітет, можемо зазначити, що вона значною мірою дотична до нього, адже процес правореалізації також передбачає усвідомлення його учасниками свого індивідуального досвіду, прийняття відповідних рішень. Окрім того, юриспруденція – це, безумовно, сфера професійної діяльності.

Функція підтримки ідентичності. Професійний менталітет дає змогу групі зберегти систему відносин, яка сформувалася в минулому, до різних об'єктів і через властиву об'єктам стабільність “колективного розуміння” зберегти свою ідентичність. Правовий менталітет сприяє самоусвідомленню людиною себе та своєї ролі у правовій сфері.

Функція захисту. Допомогає захищати цінності, позицію, права особистості чи групи. Функція захисту використовується для обґрунтування власної поведінки і критикування інших.

Функція гомеостазу. Структура професійного менталітету становить незаперечний, достатньо зрозумілий і стійкий когнітивний універсум, що дозволяє групі підтримувати стабільність внутрішнього суб'єктивного світу групи, перетворюючи незрозуміле, дивне в звичайне і незаперечне [6, с. 46–47]. Отже, перелічені вище функції професійного менталітету в проекції на правовий менталітет за своєю суттю переплітаються. Проте, на думку Д. Меньяйла, сутність і структура правового менталітету зумовлена і його головними функціями, а саме: пізнавальною, оцінною, регулятивною, захисною, нагромаджувальною, комунікативною, функцією із упорядкування, стабілізації та консервації правосвідомості, а також функції категоризації та інтеграції [11, с. 62–63], тобто як автономно стійке явище, правовий менталітет виконує самостійні функції.

Пізнавальній функції правового менталітету відповідає визначена сукупність образних юридичних знань (правових уявлень, правових стереотипів), що є результатом інтелектуальної діяльності та психіки індивіда. Через ментально-правові впливи на свідомість групи чи окремої особистості відбуваються пізнавальні процеси, тобто людина пізнає право крізь ментальні складові свого мислення.

Оцінна функція – пробуджує ті чи інші емоційні ставлення індивіда до об'єктів правового життя. Тут індивід засновується на соціально-правовому досвіді та правовій практиці. Емоційні відносини виражаються в усвідомленому чи неусвідомленому значенні отриманих знань (правових уявлень, правових стереотипів) у конкретній ситуації чи на майбутнє з погляду індивіда, групи, суспільства. Цінним визнається те, що є об'єктом бажань і метою діяльності, що призводить до вибору інших правових явищ.

Регулятивна функція правового менталітету здійснюється за допомогою усвідомлених і неусвідомлених правових установок і ціннісно-правових орієнтацій, синтезуючи інші джерела правової активності. Результат цієї регуляції – поведінкова реакція у вигляді правомірної чи протиправної поведінки. Це дає змогу визначити роль правового менталітету як внутрішнього, особистого механізму регулювання поведінки (діяльності) індивідів у юридично значущих ситуаціях.

О. Огурцов, виокремивши у менталітеті систему образів і уявлень соціальних груп, усі елементи якої тісно взаємопов'язані, додає, що функція ментальності – бути регулятором їхньої поведінки у світі [13, с. 51].

Функції упорядкування, стабілізації, консервації правовим менталітетом правової свідомості. В цьому випадку під час упорядкування, стабілізації, консервації правова свідомість

індивіда дещо трансформується і частково відкладається за рівнями правового менталітету. Щось осідає на свідомому рівні правового менталітету, а щось переходить на несвідомий. Отже, створюється зв'язок (взаємодія ментального і правосвідомості в правовій сфері духовного світу індивіда), за якого юридична стаціонарність правосвідомості залежить від якості складу правового менталітету, ступеня розвитку духовно-психологічних структур.

Комунікативна функція полягає в тому, що правовий менталітет від одного покоління з дивовижною стабільністю передається наступному. Наприклад, одним із способів передачі ментальності (поряд із досягненнями людської матеріальної культури і визначеними міжособистісними соціальними відносинами) є (в межах концепції соціальної інформації) мова в широкому розумінні, а також різні семіотичні засоби [12, с. 47]. Мова, знак і образи, які ними створюються, виконують важливу, можна сказати, основну роль у формуванні ментальності й передачі основних цінностей особистих установок із покоління в покоління. Оскільки мова – містилице культурних кодів певного народу чи нації, з її допомогою ці коди, реанімовуючись, актуалізуються. Вербалізація правотворчості не може відбуватися без кодової ретрансляції. Своєю чергою, історично сформовані коди передаються сучасній людині чи групі людей за допомогою менталітету.

Функція категоризації проявляється в розмежуванні та упорядкуванні правової дійсності. Тут правовий менталітет є своєрідною “ідентифікаційною матрицею”, категоріальною сіткою, крізь призму якої індивід, група виділяють у правовому об’єкті значні ознаки, класифікують правовий об’єкт, описують його властивості.

Функція захисту – правовий менталітет зберігає набуті в минулому етноісторичні правові цінності.

Функція інтеграції – менталітет, зокрема і правова його сфера, спонукає до об’єднання різних соціальних спільнот (від цивілізації до мікрогруп), відповідно до ідентичності форм правового мислення та поведінки індивідів і таким чином інтегрує початок соціально-правової системи.

Висновки. Отже, правовий менталітет – вираження глибинних особливостей формування колективного несвідомого; це історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямків розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі у процесі правозастосування. Він тісно взаємодіє з правосвідомістю, котрому необхідні інтелектуальні ресурси останньої. Правосвідомість виконує роль загального координатора, направляючи активність етносів в потрібне русло, а правовий менталітет бере на себе функцію зберігання придбаних в минулому правових цінностей.

1. Байниязов Р. С. *Правосознание и российский правовой менталитет* / Р. С. Байниязов // *Правоведение*. – 2000. – № 2. – С. 31–40. 2. Булатов М. О. *Філософський словник* / М. О. Булатов. – К.: Стило, 2009. – 575 с. 3. Вакутин Ю. А. *Способы маскировки преступного поведения* / Ю. А. Вакутин. – Омск, 1982. – 150 с. 4. Грищук В. *Уголовная ответственность: Правоведение* / В. Грищук, В. Навроцкий; под. ред. М. Настюка. – Львов, 1995. – 263 с. 5. Данильян О. Г. *Філософія права* / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. – Харків: Право, 2009. – 208 с. 6. Ерина Н. А. *Психологические особенности профессионального менталитета государственных служащих: дисс. ... канд. психол. наук* / Н. А. Ерина. – М., 1997. – 172 с. 7. Кельман М. С. *Загальна теорія держави і права: підручник* / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2008. – 477 с. 8. Коваленко А. И. *Краткий словарь-справочник по теории государства и права* / А. И. Коваленко. – М., 1994. – 96 с. 9. Максимов С. И. *Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография* / С. И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – с. 328. 10. Матузов Н. И. *Теория государства и права: учебник. 2-е изд. перероб. и доп.* / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юрист, 2009. – 293 с. 11. Меняйло Д. В. *Правовой менталитет: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук* / Д. В. Меняйло. – Ростов н/Д., 2003. – 30 с. 12. Ребане Я. К. *Информация и социальная память* / Я. К. Ребане // *Вопросы философии*. – 1982. – № 8. – С. 44–54. 13. *Российская ментальность (материалы “круглого стола”)* // *Вопросы философии*. – 1994. – № 7. – С. 25–54. 14. Хамітов Н. *Філософський словник. Людина і світ* / Н. Хамітов, С. Крилова. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264 с.